
VÝVOJ ŽIVOTNÍ ÚROVNĚ OSOB V DŮCHODOVÉM VĚKU

Martina Šimková, Jaroslav Sixta*

Úvod

Z diskusí o důchodové reformě se v poslední době vytrácí jeden velmi důležitý bod, kterým je samotná životní úroveň budoucích penzistů. V tomto smyslu jde především o uspokojení spotřebních nároků části neproduktivní populace. Na spotřebu domácností lze nazírat nejen z hlediska samotné domácnosti, ale i z hlediska makroekonomického, neboť výdaje na konečnou spotřebu domácností tvoří kolem 50 % hrubého domácího produktu (HDP). Vzhledem k tomu, že podíl penzistů je přibližně 15%, jde o významnou skupinu spotřebitelů, kteří jsou zákazníci vybraných výrobků a služeb.

Vzhledem k aktuálním diskusím o důchodové reformě v tomto příspěvku nabízíme i odlišný pohled na tuto problematiku, který není příliš akcentován. Jde o analýzu budoucí životní úrovně důchodců, tedy lidí, kteří jsou dnes ještě součástí produktivní populace. Téma je aktuální již dlouhou dobu a nejspíše tomu tak bude i nadále, neboť stále platí, že naše populace, stejně jako většina dalších vyspělých zemí, se potýká s problémem stárnutí. Jinak řečeno, přibývá osob ve vyšších věkových skupinách. Úmrtnost se v poslední době poměrně stabilizovala, průměrná doba dožití v posledních dvaceti letech jen mírně roste, naproti tomu ale nastal prudký pokles v porodnosti. Jednak se tedy prodlužuje střední délka života¹, lidé se díky dobrým životním podmínkám a neustále se zlepšující zdravotní péči dožívají vyššího věku a jednak se rodí méně dětí než dříve. V blízké budoucnosti nepředpokládáme zásadní změny tohoto trendu. Nejenže poroste počet osob v důchodovém věku, ale hlavně se také změní věková skladba této skupiny obyvatel. Výrazně stoupne počet osob starších 80 let, což znamená ještě vyšší potřebu zdravotní a sociální péče, a tudíž mnohem větší zatížení systému důchodového zabezpečení a zdravotní péče.

Nárůst počtu penzistů je pochopitelně doprovázen klesajícím podílem produktivní populace. Přestože dnes v rámci důchodových reforem probíhají různá opatření, jak alespoň částečně omezit důsledky stárnutí populace, mezi které patří např. zvyšování věku odchodu do důchodu, čímž se má prodloužit doba ekonomické aktivity obyvatel, pravděpodobně se nezabrání změně životního standardu populace. Podle prognóz Českého statistického úřadu (ČSÚ) se současný 15% podíl osob starších 65 let bude zvyšovat, v roce 2050 lze počítat až s třetinovým podílem. Je tedy otázkou, jak bude

---

* Vysoká škola ekonomická v Praze, Fakulta informatiky a statistiky (martina.simkova@vse.cz, jaroslav.sixta@vse.cz).

1 Střední délka života je v našem textu synonymem nově zavedeného termínu naděje dožití.

budoucí ekonomicky aktivní populace schopna uspokojit potřeby většího počtu starších osob. Mladí lidé jsou dnes nabádáni k tomu, aby si soukromě spořili na důchod, protože se předpokládají zásadní změny (omezování) ve financování penzí prostřednictvím státního rozpočtu.

Bez ohledu na systém platí, že o své nemohoucí občany se musí nakonec postarat produktivní populace. Přes veškerá pozitiva ve smyslu individuální motivace ke spoření neřeší volba systému samotnou podstatu věci. Musí se zajistit dostatečné zdroje pro osoby v důchodovém věku tak, aby nebyla výrazně ohrožena jejich životní úroveň. Udržitelnost penzijního systému do jisté míry závisí i na tom, jak vysoké budou náklady tohoto systému v porovnání se současnými náklady. V modelové situaci, tj. za předpokladu neměnné věkové struktury, by to znamenalo, že co generace produktivních přenechá (jde o vzdání se části své spotřeby) generaci poproduktivních, to se jí pak vrátí od následující generace produktivních. Vzhledem k současným změnám ve věkové struktuře ovšem nevyhnutelně nastane nepochopitelný poměr mezi tím, co generace produktivních přenechá a co dostane, až dosáhne důchodového věku. Zjednodušeně řečeno, aby lidé v poproduktivním věku mohli spotřebovávat, musí někdo jiný svou potenciální spotřebu oželeť. Budoucí penzisté samozřejmě budou spotřebovávat reálné, a nikoli finanční statky. (Rutarová, Slavík, 2005)

Vedle vášnivých diskusí o změně penzijního systému, který v současné době funguje na systému průběžného financování, však zapadají hlubší debaty o tom, jak dobře nebo špatně budou lidé v důchodovém věku v budoucnosti žít. Cílem tohoto příspěvku je diskuse nad problematikou mezigenerační nerovnováhy způsobené měnícím se poměrem počtu osob v produktivním a poproduktivním věku, což není závislé na způsobu financování systému. Tento příspěvek do určité míry navazuje na i na článek Rutarové, Slavíka publikovaný v Politické ekonomii č. 3/2005, záměrně se ovšem vyhýbáme otázce volby spravedlivého či efektivního důchodového systému. Soustředíme se pouze na problematiku reálné spotřeby osob v důchodovém věku a jejího uspokojování produktivní populací. S tím také souvisí otázka adekvátnosti důchodového věku, zda je věk odchodu do důchodu stanovený na základě současné důchodové reformy přiměřený pro zachování životní úrovně budoucích penzistů.

1. Zahraniční zkušenosti

Zajištění dostatečných zdrojů pro osoby v důchodovém věku tak, aby nebyla výrazně ohrožena jejich životní úroveň, by mělo být jedním z dlouhodobých ekonomických cílů vyspělé společnosti. V některých zemích je kladen větší důraz na rodinu a v jiných na stát.

Výzkum způsobu financování je předmětem celé řady zahraničních vědeckých studií. Například Mason a kol. (2006) tvrdí, že systém mezigeneračních transferů přímo závisí nejen na aktuální demografické situaci, ale také na vyspělosti země. Ve většině vyspělých zemí je stárnutí populace pozorováno již delší dobu, ovšem i v některých rozvíjejících zemích se také do budoucna očekává nárůst podílu starší populace. Větší problém nastane tehdy, když se stárnutí populace objeví v zemi s nízkou úrovní rozvoje. Ta nejenom že má poměrně nízkou úroveň příjmů, ale může mít také relativně málo rozvinuté politické a finanční instituce, které ve vyspělých zemích hrají významnou

roli v zabezpečení stárnoucí populace. Na druhou stranu, v méně rozvinutých zemích fungují mnohem lépe rodinné systémy podpory než ve vyspělých zemích, kde je blahobyt starších lidí závislý především na sociálních programech. (Mason, Tung, Lai, Miller, 2006)

Například Mason a kol. se při prezentaci systémů ekonomické podpory v Tchaj-wanu a v USA zaměřili také na skladbu domácností, která hraje v systémech důchodového zabezpečení významnou roli. V tomto případě jde o srovnání dvou ekonomik nelišících se ani tak demografickou situací², jako spíše úrovní rozvoje a podpůrných finančních systémů. Z výsledků vyplynulo, že v Tchaj-wanu je málo domácností důchodců, ale je to tím, že hodně starých lidí žije společně s mladými, zatímco v USA jen málo starších žije se svými dospělými dětmi. Proto i soukromé transfery jsou zde malé a domácnosti důchodců jsou tak více odkázané na finanční pomoc státu. Na Tchaj-wanu je naopak mnohem důležitější soukromá domácí finanční podpora, protože potřeby starších lidí jsou zabezpečovány jejich dětmi. (Mason., Tung, Lai, Miller, 2006)

Za velmi přínosnou považujeme práci J. Banks a kol., zabývající se starobními penzemi a přiměřeností příjmů po odchodu do důchodu v evropských populacích. Jedním z klíčových problémů, které jsou identifikovány, je stav častého odchodu do předčasného důchodu. Ačkoli se věk odchodu do důchodu pohybuje kolem 65 let, lidé často opouštějí pracovní proces dříve. Vzhledem k tomu, že průměrná doba pobírání důchodu se pohybuje kolem dvaceti let a ve stabilní populaci³, kde jednotlivec pracuje 40 let a v důchodu je 20 let, připadají dva ekonomicky aktivní na jednoho ekonomicky neaktivního penzistu. Jednoduchou matematikou J. Banks a kol. dospěli k závěru, že důsledky tzv. penzijní krize způsobené stárnutím populace mohou být zmírněny podporou starších pracovníků a zvýšením ekonomické aktivity, samozřejmě v profesích, u kterých je to možné. (Banks, Blundell, Disney, Emmerson, 2002)

K obdobným závěrům dospěl i německý ekonom Guido Schwerdt (2005) zabývající se klesající spotřebou osob po odchodu do penze u německých domácností. Obecně platí, že spotřební výdaje klesají v důchodu především díky poklesu příjmů. Kromě toho se Schwerdt zabývá zkoumáním, do jaké míry souvisí pokles spotřebních výdajů domácností důchodců s vlastní domácí produkcí těchto domácností, tedy nahrazování si trhem poskytovaného zboží a služeb. Schwerdt porovnával spotřebu domácností s důchodci a zaměstnanými na plný úvazek v čele. Vytvořil si míru pro domácí výrobu, kam zahrnul tři činnosti, které by mohly být náhradou za tržně zakoupené zboží a služby – pochůzky, práce v domácnosti a práce na zahradě. Výsledkem výzkumu bylo, že po odchodu do důchodu jednorázově poklesne spotřeba, která je důsledkem ztráty pravidelného příjmu, ale na druhou stranu se zvýší domácí produkce. Vysvětlení je takové, že osoby po odchodu do důchodu mají více volného času, a proto se mohou spíše věnovat domácí výrobě, a financovat tím tak spotřební výdaje. (Schwerdt, 2005)

2 Populace Tchaj-wanu měla v době výzkumu (rok 2000) 8,6% obyvatel starších 65 let, populace USA jich měla 12,4%. Obě populace po 2. světové válce prodělaly demografické změny a jsou považovány za stárnoucí.

3 Populace, která má po určitou dobu stálou úroveň plodnosti a úmrtnosti. Přirozený přírůstek je také stálý a populace směřuje k neměnné věkové struktuře.

2. Zdroje dat a použitá metodika

Hlavním datovými zdroji jsou statistika rodinných účtů a systém národního účetnictví (SNU). Jde o kombinaci datových zdrojů, které umožňují statistické vyjádření a hodnocení životní úrovně, životních podmínek a do jisté omezené míry i kvality života společnosti⁴.

Samotná analýza spotřebních výdajů může být různá, v tomto textu je na ně z důvodů konzistence s HDP hleděno jako na výdaje na konečnou spotřebu domácností definovanou v rámci systému národního účetnictví. Výdaje na konečnou spotřebu domácností zahrnují spotřební výdaje všech rezidentských domácností České republiky a obvykle jsou členěny podle účelu (dle klasifikace COICOP) a podle sociálních skupin domácností. Zjednodušeně lze definovat výdaje na konečnou spotřebu, tedy spotřebu obyvatelstva jako⁵:

„Spotřebou obyvatelstva se rozumí veškeré spotřební produkty a služby, které má obyvatelstvo k dispozici ke své osobní spotřebě, eventuálně jsou předmětem používání a prostředkem uspokojování potřeb jednotlivých obyvatel, rodin, domácností a společnosti jako celku.“ (Jílek a kol., 2001, s. 170)

Z mikropohledu na domácnosti je spotřeba atribut, který se liší s věkem osoby v čele⁶, a proto se obdobná analýza nemůže obejít bez využití základních demografických ukazatelů, jako je počet obyvatel, struktura obyvatel podle několika hledisek (pohlaví, věku, podle věkových skupin či podle rodinného stavu). Zkoumání ekonomických a sociálních změn se dnes v daleko větší míře soustředí na rodiny a domácnosti než na jednotlivce, a tak tento přístup uplatňujeme i v tomto textu. Osoby, rodiny a domácnosti se pak v sociálních analýzách člení podle takových kritérií, jako je např. sociální skupina (resp. postavení osoby v čele domácnosti/rodiny⁷). (Jílek J. a kolektiv 2001)

Sociální skupina domácnosti se (podle ČSÚ 2011a) dělí na

- *domácnosti zaměstnanců (osoba v čele je v pracovním nebo služebním poměru),*
- *domácnosti samostatně činných osob (osoba v čele se zabývá podnikáním nebo vykonává nezávislé povolání v jakémkoliv oboru),*
- *domácnosti důchodců (v čele je nepracující důchodce, dělí se na dva podtypy podle ekonomické aktivity dalších osob v domácnosti na domácnosti s pracujícími členy a domácnosti bez pracujících členů),*
- *domácnosti nezaměstnaných (osoba v čele je nezaměstnaná),*
- *ostatní domácnosti (osoba v čele není ekonomicky aktivní ani nepobírá důchod, např. osoba pobírající rodičovský příspěvek, studenti, osoby žijící z majetku).*

4 Je třeba vzít v úvahu, že jde o statistické makroekonomické ukazatele a jde o měření ve smyslu odhadů (viz Fischer Jan, Fischer Jakub, 2005).

5 Přesnou definici mohou zájemci nalézt ve standardu ESA 1995.

6 Osobou v čele je v úplných rodinách vždy muž, v neúplných rodinách většinou rodič (je-li ekonomicky aktivní, v opačném případě může být osobou v čele ekonomicky aktivní dítě). V nerodinných domácnostech se za osobu v čele domácnosti považuje osoba s nejvyšším příjmem. (ČSÚ 2011c)

7 Do roku 2006 byla základním znakem sociální skupina domácnosti, nyní je základním kritériem ekonomická aktivita osoby v čele domácnosti.

Vzhledem k tomu, že komplexní analýza spotřeby není předmětem tohoto textu, dále počítáme pouze s kategoriemi domácností zaměstnanců, domácností samostatně činných a domácností důchodců bez ekonomicky aktivních členů. Cílem je porovnávat spotřebu mezi domácnostmi, které jsou ekonomicky aktivní a těmi, které jsou ekonomicky neaktivní (jsou tedy závislé na nějakém systému). Všechny další sociální skupiny domácností jsou shrnuty do jedné kategorie ostatních domácností.

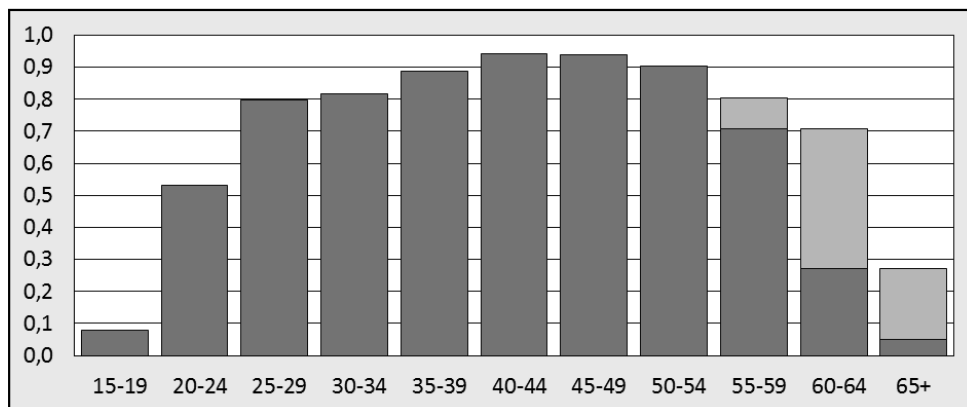
Výdaje na konečnou spotřebu domácností jsou obvykle členěny podle účelu podle klasifikace CZ-COICOP. Spotřební výdaje domácností jsou členěny ve třech stupních, přičemž základní členění výdajů na zboží a služby je v prvním stupni do 12 oddílů podle účelu vydání. Pro potřeby tohoto textu jsme klasifikaci zjednodušili do 8 kategorií: potraviny (01⁸+02), odívání (03), bydlení (04+05), zdraví (06), doprava (07), kultura (09+11), vzdělání (10) a ostatní (08+12).

Pro účely tohoto textu považujeme za osoby v produktivním věku osoby starší 20 let. Horní hranici u této kategorie osob je důchodový věk, který není stanoven konstantně, ale je průběžně navyšován na základě nynější platné důchodové reformy (viz tabulku 1). Počet osob v produktivním věku ovšem není identický s počtem ekonomicky aktivních osob. Přestože je osoba v produktivním věku, může být ekonomicky neaktivní, a to z různých důvodů⁹. Odhad počtu ekonomicky aktivních osob je proveden pomocí počtu osob v produktivním věku násobený příslušnou mírou ekonomické aktivity podle věku. Míry ekonomické aktivity udávají podíl ekonomicky aktivních osob na celkové populaci a jsou vypočteny z dat o počtu ekonomicky aktivních osob z Výběrového šetření pracovních sil (VŠPS), které provádí Český statistický úřad. Výchozí míry ekonomické aktivity podle věku jsou převzaty z VŠPS z roku 2010. Vzhledem k faktu, že se věk odchodu do důchodu již zvyšuje, předpokládáme nárůst měr ekonomické aktivity osob ve vyšším věku. V roce 2010 bylo ekonomicky aktivních 70,7 % osob ve věku 55–59 let, 27 % osob ve věku 60–64 let a pouze 5 % osob starších 65 let. Jestliže se důchodový věk posune na 68 let, měla by být v předdůchodovém věku ekonomicky aktivní větší část populace. Do roku 2050 předpokládáme, že by mohlo být ekonomicky aktivních 80,5 % osob ve věku 55–59 let, 70,7 % osob ve věku 60–64 let a 27 % osob starších 65 let (viz obrázek 1).

Obvykle se produktivní generace vymezuje věky 20–64 let, ale vzhledem k prodlužujícímu se důchodovému věku je zde tento posun brán na vědomí, tj. horní věková hranice se v čase mění podle příslušného nastavení důchodového věku v daném roce. Do roku 2050 Ministerstvo práce a sociálních věcí postupně zvyšuje hranici na 68 let (viz tabulku 1). U žen se postupně sjednotí věk odchodu do důchodu bez ohledu na počet vychovaných dětí a také se vyrovnají rozdíly mezi důchodovým věkem mezi muži a ženami. Dnes jsou ale mezi důchodovým věkem rozdíly mezi pohlavími, proto je počítán zvlášť pro muže a pro ženy (pro zjednodušení předpokládáme, že každá žena vychová dvě děti).

8 Do roku 2006 byla základním znakem sociální skupina domácnosti, nyní je základním kritériem ekonomická aktivita osoby v čele domácnosti.

9 Mezi hlavní důvody patří studium, péče o dítě, invalidita nebo předčasný starobní důchod.

Obrázek 1**Míry ekonomické aktivity podle věku v roce 2010**

Pramen: ČSÚ, 2011d, vlastní výpočty.

Tabulka 1**Výpočet důchodového věku**

Rok vzniku nároku na starobní důchod		2009	2016	2023	2030	2037	2044	2050
Důchodový věk	muži	62	63	64	65	66	67	68
	ženy*	59	60	63	65	66	67	68

* Ženy se dvěma vychovanými dětmi.

Pramen: MPSV, 2011.

Budoucí počet domácností členěných podle sociálních skupin je odhadnut pomocí předpokladu o stejném vývoji počtu osob na základě výše zmíněné prognózy do roku 2050 pomocí meziročních indexů. Počet domácností zaměstnanců a samostatně činných osob by se za tohoto předpokladu vyvíjel stejně jako počet osob v produktivní generaci. Stejný princip je uplatněn pro odhad budoucího počtu domácností důchodců bez ekonomicky aktivních členů. Ten by se vyvíjel stejně jako předpokládaný vývoj počtu osob v poproduktivní generaci. U celkového počtu domácností předpokládáme stejný vývoj jako u počtu obyvatel České republiky, který je převzat ze střední varianty prognózy ČSÚ (2009a). Budoucí počet ostatních domácností je dopočítán doplňkem do projektovaného počtu domácností. Budoucí vývoj počtu a struktury domácností členěných dle sociálních skupin je v souladu s vývojem v letech 1995–2010, který je zobrazen níže na obrázku 4, neboli předpokládáme z důvodu stárnutí populace nárůst počtu domácností důchodců bez ekonomicky aktivních členů na úkor domácností zaměstnanců a samostatně činných osob. U počtu ostatních domácností se nepředpokládá výrazná změna.

Budoucí spotřební výdaje domácností jsou vypočteny součinem počtu domácností v období let 2010–2050 a průměrných výdajů na osobu v roce 2010 zvláště pro jednotlivé sociální skupiny domácností. Stejně tak jsou vypočteny výdaje obyvatel,

tj. součinem počtu členů domácnosti a průměrných výdajů na osobu v roce 2010. Průměrné výdaje domácností jsou převzaty ze Statistiky rodinných účtů z roku 2010, kde jsou publikovány údaje jak pro domácnosti, tak pro jednotlivé osoby. U průměrných výdajů na osobu se předpokládá rovnost s výdaji na člena domácnosti. Výchozí údaje z roku 2010 jsou zobrazeny v tabulce 2. Výsledná struktura výdajů v roce 2050 je uvedena níže, v tabulce 4 v následující kapitole.

Tabulka 2**Struktura výdajů podle sociálních skupin domácností v roce 2010**

Domácnosti	zaměstnanců a samostatně činných osob	důchodců bez EA členů	ostatní*
Počet domácností	2 590 180	1 170 129	389 356
Počet členů domácností	7 496 434	1 828 803	1 077 598
Průměrné čisté výdaje na osobu (v Kč)	133 355	126 459	119 702
Čisté výdaje domácností celkem (v mld. Kč)	345,4	148,0	46,6
Čisté výdaje obyvatel celkem (v mld. Kč)	999,7	231,3	129,0

* Ostatní = domácnosti nezaměstnaných, důchodců s EA členy a ostatní domácnosti.

Pramen: ČSÚ, 2011c, vlastní výpočty.

Odhad budoucích výdajů domácností je proveden v současných cenách¹⁰, to znamená, že po celou projektovanou dobu předpokládáme alespoň současnou úroveň spotřeby. Dále předpokládáme neměnnou produktivitu¹¹ do roku 2050.

3. Výsledky – změna výše a struktury spotřebních výdajů různých skupin domácností

Zabezpečení budoucích penzistů pojmáme ve smyslu spotřeby reálných a nikoli finančních statků. Nejde tedy o to, jaké jsou úspory jednotlivců nebo do jaké míry je prováděno přerozdělení v rámci státního rozpočtu. Naopak jde o to, o kolik více musí vyprodukovat ekonomicky aktivní část populace, aby zbylo na uspokojení potřeb penzistů alespoň současně úrovně roku 2010. Samotnou podobu systému financování považujeme pouze za nástroj spravedlivější nebo naopak solidárnější metody přerozdělování.

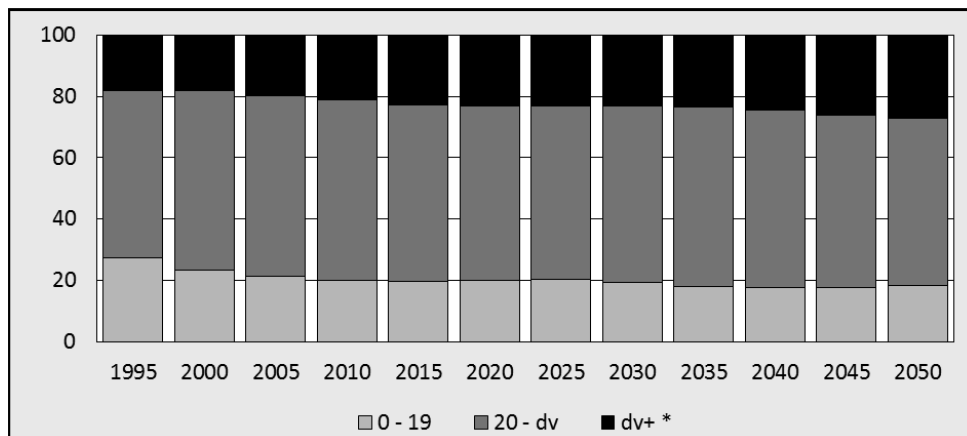
10 Odhadem v dnešních cenách se rozumí odhad v cenách roku 2010 při předpokladu současného sklonu ke spotřebě. Neboli předpokládá se alespoň současná úroveň spotřeby.

11 Obecně je produktivita definována jako počet jednotek výstupu připadající na jednu jednotku vstupu.

Současný věk odchodu do důchodu se bude v příštích letech dále zvyšovat (viz tabulku 1) a je tedy klíčovou otázkou celé úvahy, zda to bude dostatečné. Pro rok 2050 se očekává hranice důchodového věku 68 let, zatímco v západní Evropě stále více hovoří o věku nad 70 let, ve skandinávských zemích dokonce o 75 letech. Vývoj struktury populace České republiky do roku 2050 ilustruje obrázek 2. Podíly obyvatel v ekonomických generacích se budou v příštích letech zásadně měnit.

Obrázek 2

Složení obyvatel z hlediska ekonomických generací v letech 1995–2050 (v %)

* dv = důchodový věk

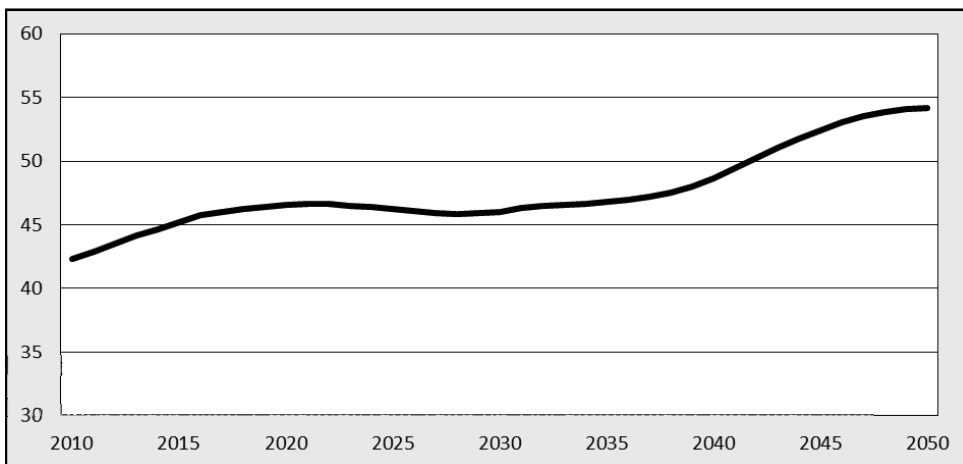
Pramen: ČSÚ, 1993–2008, ČSÚ, 2009a, MPSV, 2005, MPSV, 2011, vlastní výpočty.

Pravděpodobným blízkým i vzdáleným budoucím trendem je narůstající podíl osob v důchodovém věku. Zatímco v roce 1995 bylo v tomto věku 18 % obyvatel a dnes je tento podíl jen nepatrně vyšší – 19 %, do roku 2050 by měl podíl osob v důchodovém věku stoupnout na 27 %, což je nárůst o 8 p. b., v absolutním vyjádření se jedná téměř o 1 milion osob. Přibývajících počet osob v důchodovém věku, znamená větší zatížení důchodového systému a systému zdravotní péče. (Fiala, Langhamrová, 2010) Toto zatížení lze také vyjádřit poměrem počtu osob v důchodovém věku k počtu osob ekonomicky aktivních, který je zobrazen v obrázku 3. Tento ukazatel ale porovnává pouze počty osob, nebere v úvahu jakékoliv rozdíly v jejich produkci a spotřebě ani rozdílné náklady na zdravotní péči.

V roce 2010 připadalo na 100 ekonomicky aktivních osob 42 osob v důchodovém věku. Do roku 2050 by se měl poměr změnit na 54 osob v důchodovém věku na 100 ekonomicky aktivních osob, což znamená, že dva ekonomicky aktivní budou muset uspokojit potřeby jednoho důchodce. V případě, že by se důchodový věk nezvyšoval, poměr by v roce 2050 dosahoval až 75:100.

Obrázek 3

Prognóza počtu osob v důchodovém věku na 100 ekonomicky aktivních osob

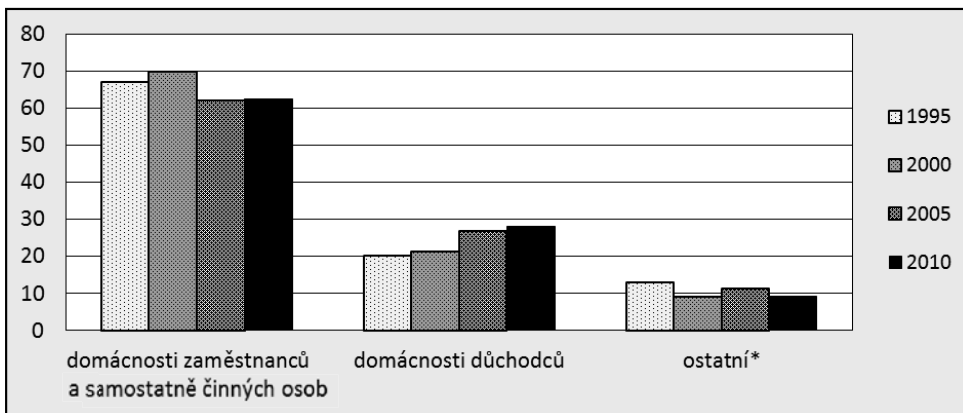

Pramen: ČSÚ, 2009a, ČSÚ, 2010, vlastní výpočty.

Dosavadní vývoj ve věkové struktuře obyvatel má samozřejmě také vliv na změnu ve struktuře domácností (viz obrázek 4), kde je ilustrován vývoj struktury domácností od roku 1995 do současnosti (rok 2010¹²).

Obrázek 4

Struktura domácností podle postavení osoby v čele v letech 1995–2010 (v %)

Pramen: ČSÚ, 2005, ČSÚ, 2009b, ČSÚ, 2011b, vlastní výpočty.

12 Nejnovější dostupná data.

Mezi roky 1995 a 2010 klesl podíl zaměstnaneckých domácností a domácností samostatně výdělečně činných o 4,5 p.b. (z 66,9 % na 62,4 %). Podíl ostatních domácností na celkovém počtu domácností klesl ve sledovaném období o 3,5 p.b. (z 12,9 % na 9,4 %). Největší změna se odehrála u domácností důchodců bez ekonomicky aktivních členů, jejichž počet vzrostl z 520 tisíc na 1 170 tisíc, v procentním vyjádření se jedná o nárůst o 8 p.b. (z 20,2 % na 28,2 %).

Vedle samotného počtu osob a domácností je možné porovnat také vývoj peněžních výdajů různých skupin domácností v čase, viz tabulku 3. V období let 1995–2010 stouply výdaje domácností zaměstnanců a samostatně činných osob o 17 %, zatímco výdaje domácností důchodců o 72 %. Pro zachycení reálného zvýšení výdajů je lepší porovnávat změnu reálných spotřebních výdajů podle sociálních skupin domácností. Výdaje jsou přepočítány indexem spotřebitelských cen¹³ podle sociálních skupin domácností. Zatímco u domácností zaměstnanců a domácností samostatně činných se výdaje zvýšily zhruba 2,8krát, u domácností důchodců dokonce 4,5krát.

Tabulka 3

Průměrné čisté peněžní výdaje domácností podle postavení osoby v čele (v Kč)

Čisté peněžní výdaje (na osobu v Kč)		1995	2000	2005	2010	Index růstu výdajů (2010/1995)
Čisté peněžní výdaje	domácnosti zaměstnanců + samostatně činných	61 575	91 592	101 724	133 393	116,63
	domácnosti důchodců	46 483	75 646	92 954	126 459	172,05
Reálné čisté peněžní výdaje	domácnosti zaměstnanců + samostatně činných	35 209	72 062	88 533	133 393	278,86
	domácnosti důchodců	22 836	54 427	77 140	126 459	453,76

Pramen: ČSÚ, 2005, ČSÚ, 2009b, ČSÚ, 2011a, ČSÚ, 2011b, vlastní výpočty.

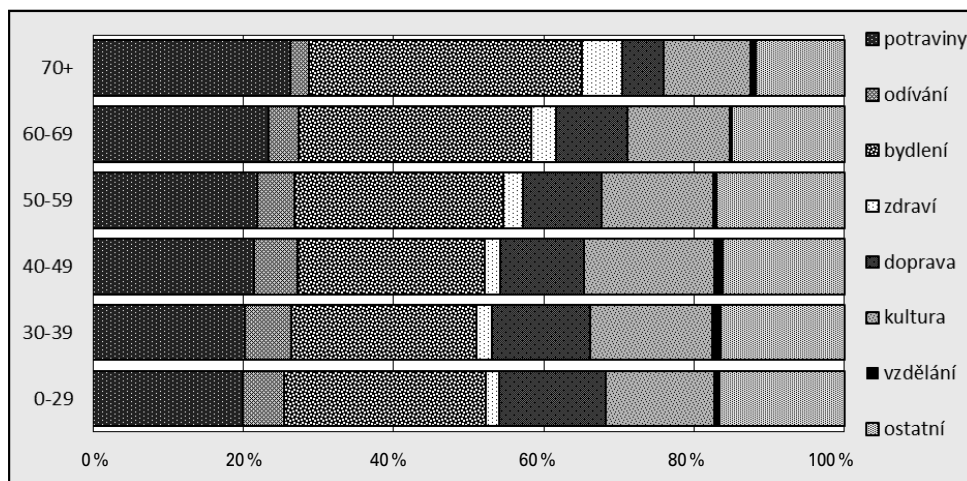
Spotřební výdaje domácností jsou také determinovány věkovou strukturou. Platí, že s rostoucím věkem¹⁴ se mění struktura výdajů domácností tak, že roste podíl výdajů na potraviny, bydlení a výdajů souvisejících se zdravím a se sociálními službami. Naopak klesá podíl výdajů na odívání, dopravu a za rekreační, kulturní, stravovací, ubytovací a ostatní služby. Osoby 70leté a starší mají téměř třikrát vyšší podíl výdajů na zdraví (3,3 %) než osoby do 29 let (1,8 %), naopak mají třikrát nižší podíl výdajů za odívání nebo za dopravu.

¹³ Rok 2010 = 100.

¹⁴ Věk osoby v čele domácnosti.

Obrázek 5

Struktura spotřebních výdajů domácností podle věku v roce 2010 (v %)

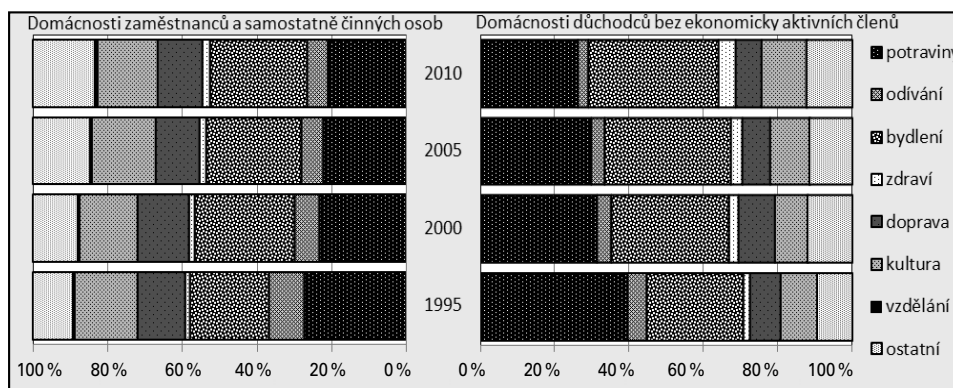
Poznámka: Zjednodušené členění výdajů dle klasifikace CZ-COICOP.

Pramen: ČSÚ, 2011c, vlastní zpracování.

Mezi roky 1995 a 2010 došlo k zásadní změně relací spotřebních výdajů, viz obrázek 6. Zaměstnanecké a samostatně činné domácnosti mají v čele ekonomicky aktivní osoby, proto jsou brány dohromady, na druhé straně stojí domácnosti důchodců, kde osoba v čele je ekonomicky neaktivní. Každá skupina domácností má trochu jinou strukturu výdajů. Je zde také vidět, jak se struktura výdajů mění v čase.

Obrázek 6

Srovnání struktury výdajů u zaměstnaneckých a samostatně činných domácností a domácností důchodců bez ekonomicky aktivních členů (v %)

Poznámka: Zjednodušené členění výdajů dle klasifikace CZ-COICOP.

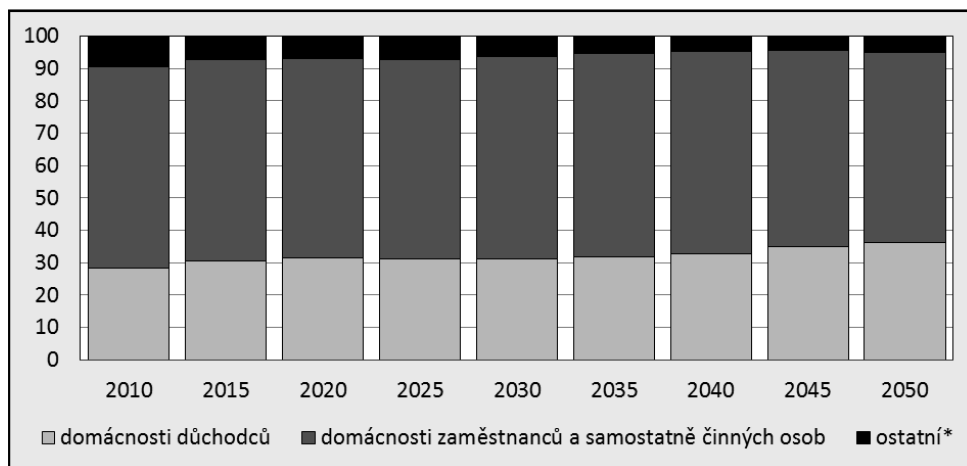
Pramen: ČSÚ, 2005, ČSÚ, 2006, ČSÚ, 2011c, vlastní výpočty.

Domácnosti zaměstnanců a samostatně činných osob mají nižší výdaje za bydlení a za potraviny než domácnosti důchodců. Naopak domácnosti důchodců mají větší vydání za kulturu a dopravu než domácnosti zaměstnanců. Bez ohledu na typ domácnosti dochází k nárůstu podílu výdajů spojených s bydlením a poklesem podílu výdajů na potraviny na celkových výdajích. Je zřejmé, že změna struktury výdajů nenastala z důvodu stárnutí populace, ale z důvodu zdražování energií a deregulace nájemného. U obou sociálních skupin domácností ve sledovaném období klesl podíl výdajů na potraviny a na odívání. U domácností důchodců je také patrné zvýšení podílu výdajů na zdraví¹⁵ (z 1,9% na 4,9 %).

Budoucí struktura domácností podle sociální skupiny je zobrazena na obrázku 7. Do roku 2050 se podle výše zmíněných předpokladů v předchozí kapitole struktura domácností změní následovně: podíl domácností důchodců vzroste z 28,2% v roce 2010 na 36,3%, v absolutních číslech se jedná o nárůst o 377 tisíc domácností. Podíl domácností zaměstnanců a samostatně činných osob klesne o téměř 4 p.b., z 62,4% na 58,7%. Podíl ostatních domácností se výrazně nezmění, v projektovaném období klesne pouze o 2 p.b., z 9,4% na 7,4%.

Obrázek 7

Prognóza struktury domácností dle sociální skupiny osoby v čele (v %)

* Ostatní = domácnosti nezaměstnaných, důchodců s ekonomicky aktivními členy a ostatní domácnosti.

Pramen: ČSÚ, 2009a, ČSÚ, 2010, ČSÚ, 2011c, vlastní výpočty.

Jestliže se změní struktura domácností, změní se také struktura a výše spotřebních výdajů domácností. Výsledky prognózy do roku 2050 ukazuje tabulka 4. Zatímco výdaje domácností důchodců bez ekonomicky aktivních členů vzrostou o 32%, absolutně o 47,7 mld. Kč, výdaje domácností zaměstnanců a samostatně činných osob

15 Výdaje na zdraví zahrnují pouze soukromé výdaje, nikoliv financování zdravotními pojišťovnami.

se sníží o 3 %, 11,7 mld. Kč. Výdaje ostatních domácností se do roku 2050 sníží o 20 %, absolutně o 8,7 mld. Kč. Podíl výdajů domácností důchodců na celkových výdajích domácností tedy vzroste z 27,4 % v roce 2010 na 34,5 % v roce 2050.

Tabulka 4

Prognóza struktury výdajů domácností podle sociální skupiny (v mld. Kč a v %)

Výdaje domácností	2010	2015	2020	2025	2030	2035	2040	2045	2050
důchodců	148,0	160,5	166,3	166,1	166,7	170,2	176,1	188,6	195,7
	27,4	29,1	30,0	29,8	29,5	29,8	30,7	32,9	34,5
zaměstnanců a samostatně činných osob	345,4	346,7	343,7	345,6	352,1	356,0	355,1	344,0	333,7
	64,0	62,8	61,9	62,0	62,4	62,4	61,9	60,1	58,8
ostatní*	46,6	45,0	45,1	46,1	45,6	44,2	42,9	40,2	37,9
	8,6	8,1	8,1	8,3	8,1	7,7	7,5	7,0	6,7

* Ostatní = domácnosti nezaměstnaných, důchodců s EA členy a ostatní domácnosti.

Pramen: ČSÚ, 2009a, ČSÚ, 2010, ČSÚ, 2011c, vlastní výpočty.

Tabulka 5 přináší shrnutí výsledků v roce 2050. Počet domácností důchodců vzroste, stejně tak počet členů všech domácností neboli počet obyvatel. Výdaje přepočtené na členy domácnosti, tedy na jednotlivé osoby umožňují spočítat celkové výdaje obyvatel, které by v roce 2050 měly dosáhnout 1413 mld. Kč, což je nárůst o 5 % oproti celkovým výdajům obyvatel v roce 2010.

Tabulka 5

Budoucí struktura výdajů podle sociálních skupin domácností v roce 2050

Domácnosti	zaměstnanců a samostatně činných osob	důchodců bez EA členů	ostatní*
Počet domácností	2 502 013	1 547 481	316 929
Počet členů domácností	7 241 265	2 418 569	1 182 486
Průměrné čisté výdaje na osobu (v Kč)	133 355	126 459	119 702
Čisté výdaje domácností celkem (v mld. Kč)	333,7	195,7	37,9
Čisté výdaje obyvatel celkem (v mld. Kč)	965,7	305,8	141,5

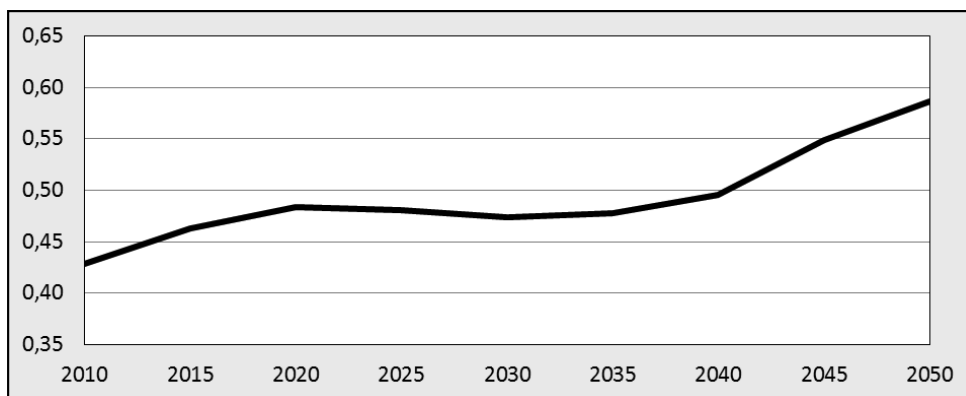
* Ostatní = domácnosti nezaměstnaných, důchodců s EA členy a ostatní domácnosti.

Pramen: ČSÚ, 2011c, vlastní výpočty.

Vývoj relace výdajů domácností důchodců bez ekonomicky aktivních členů k výdajům zaměstnaneckých a samostatně výdělečně činných domácností znázorňuje obrázek 9. Zatímco v roce 2010 byl tento poměr 42:100, v roce 2050 očekáváme 59:100. Poměr výdajů domácností důchodců k výdajům domácností zaměstnanců a samostatně činných osob se do roku 2050 sice zvýší, ale mohl by být mnohem vyšší, a to v případě, že by nerostl věk odchodu do důchodu. Kdyby důchodový věk zůstal neměnný (na dnešní úrovni) a nezvyšoval se na 68 let (v roce 2050), dosáhl by tento poměr až 96:100.

Obrázek 8

Relace výdajů domácností důchodců k výdajům domácností zaměstnanců a samostatně činných osob

Pramen: ČSÚ, 2009a, ČSÚ, 2010, ČSÚ, 2011c, vlastní výpočty.

Z výše uvedených výsledků je patrné, že ani postupné zvyšování důchodového věku nezabrání narůstání poměru osob v důchodovém věku k osobám v produktivním věku, stejně tak růstu podílu výdajů domácností důchodců na celkových výdajích domácností. Pokud bychom chtěli do budoucna udržet stabilní poměr mezi produktivními a poproduktivními osobami, tedy na podobné úrovni, jako je dnes, musel by důchodový věk do roku 2050 narůst na 72 let (viz tabulku 6), což je důchodový věk podobný tomu, o kterém se mluví v severní Evropě.

Tabulka 6**Prognóza za předpokladu vyššího důchodového věku**

	2010	2015	2020	2025	2030	2035	2040	2045	2050
Důchodový věk muži	62,2	63,5	64,7	65,9	67,1	68,3	69,6	70,8	72,0
Důchodový věk ženy	59,4	61,1	61,4	63,2	65,0	66,7	68,5	70,2	72,0
Relace výdajů*	0,43	0,44	0,47	0,46	0,44	0,43	0,41	0,40	0,42
Osoby v důchodovém věku/ekonomicky aktivní**	42	43	45	45	43	43	41	42	42

* Relace výdajů domácností důchodců k výdajům domácností zaměstnanců a samostatně činných osob.

** Počet osob v důchodovém věku na 100 ekonomicky aktivních osob.

Pramen: ČSÚ, 2009a, ČSÚ, 2010, ČSÚ, 2011c, vlastní výpočty.

Vzhledem k tomu, že nepředpokládáme zásadní nárůst produktivity¹⁶, dojde při zachování plánovaného zvyšování věku odchodu do důchodu k poklesu životní úrovně důchodců.

4. Diskuse

Pokud se podíváme na strukturu výdajů domácností, platí, že každá sociální skupina domácností má jinou strukturu výdajů. S postupujícím věkem se mění struktura výdajů domácností, roste podíl výdajů souvisejících se zdravím a se sociálními službami. Zcela chybí diskuse o tom, jaký bude dopad rostoucího věku odchodu do důchodu na systém zdravotní péče. Předpokládáme, že výdaje domácností důchodců bez ekonomicky aktivních členů celkem vzrostou a výdaje domácností zaměstnanců a samostatně činných osob se naopak sníží.

Z důvodu stárnutí populace se bude stále více vyrovnávat poměr počtu důchodců k pracujícím osobám. Zatímco dnes je poměr zhruba 42:100, tj. že na 100 ekonomicky aktivních osob připadá 42 osob v důchodovém věku, v roce 2050 bude na 100 ekonomicky aktivních osob připadat téměř 54 osob v důchodovém věku. Budoucí méně početnější produktivní populace tedy bude muset uspokojit potřeby většího počtu starších osob. I když probíhá postupné prodlužování doby ekonomické aktivity, tedy posunu odchodu do důchodu, do vyššího věku, aby se alespoň částečně zmírnily dopady stárnutí populace, bude to stačit? Nebudou při administrativním nastavením věku odchodu do důchodu na 68 let zásadní dopady do životní úrovně populace nevyhnutelné?

16 V současné době je iluzorní předpokládat i 1% nárůst HDP ročně.

Vedle nárůstu věku odchodu do důchodu je jednou z možností, jak do budoucna usnadnit uspokojování potřeb většího počtu starých osob, také zvyšování produktivity práce. Růst hrubého domácího produktu se však v Evropě zastavil a ani v ostatních částech vyspělého světa není ekonomická situace příliš dobrá. Je zřejmé, že nárůst produktivity by vyřešil značnou část problému, rostoucí produktivita vede k vyšší konkurenceschopnosti národního hospodářství v budoucnu a také zvyšuje životní úroveň obyvatel. Rutarová a Slavík se v této souvislosti zmiňují o tom, že dlouhodobé řešení penzijního problému nepřinese změna financování, ale právě zabezpečení udržitelné dynamiky ekonomického růstu. (Rutarová, Slavík, 2005)

S produktivitou je velmi silně spjatá otázka vzdělanosti. Z dat zjištěných ve VŠPS vyplývá, že s rostoucí vzdělaností se kromě příjmu zvyšuje také míra ekonomické aktivity, což ulehčuje systému důchodového zabezpečení. Zejména ve vyšších věkových skupinách je rozdíl markantní. Osoby ve věku 60–64 let se vzděláním vyšším než středním s maturitou mají čtyřikrát větší míru ekonomické aktivity než osoby se vzděláním základním. Ovšem u všech vzdělanostních skupin ekonomická aktivita výrazně klesá po 50. roce života. Ve věku, kdy se dnes odchází do důchodu, je téměř zanedbatelná (ČSÚ, 2001d). Jestliže se posouvá odchod do důchodu do vyššího věku, měla by být zvýšena i ekonomická aktivita starších osob. Jelikož se prodlužuje zdravá délka života, lidé mohou ukončovat svou ekonomickou aktivitu v pozdějším věku, což by mohlo mírně snižovat ekonomickou zátěž důchodového a zdravotního systému, a tedy zmírnit dopady stárnutí populace. Banks a kol. konstatují, že je těžké najít způsob, jak podpořit starší pracovníky, protože existuje široce rozšířený dojem, že společnost dává přednost mladším perspektivním vzdělaným pracovníkům. (Banks, Blundell, Disney, Emmerson, 2002)

Závěr

Důkladná diskuse nad budoucí životní úrovní důchodců z hlediska jejich možné spotřeby je v našich podmínkách velmi vzácná. Zcela se vytrácí legitimní otázka zabezpečení potřebných osob, což by mělo být cílem každého penzijního systému, a je nahrazována otázkou způsobu financování penzijního systému, což představuje pouze nástroj. Základní ekonomické fundamenty tak ustupují do pozadí méně důležité debatě o preferenci fondového, nebo průběžného systému. Vedle hodnocení sociálních dopadů by bylo vhodné pravidelně provádět hodnocení makroekonomických dopadů měnících se demografických charakteristik populací. Jde o oblast poměrně komplikovanou, a tak podobné analýzy se u nás téměř nevyskytují, nebo jim je věnována minimální pozornost. Na prvním místě jsou bohužel otázky politické, jako je volba systému, a nikoli ekonomické, jako je dopad na vývoj národního hospodářství, dopady na hospodaření sektoru vládních institucí a ekonomické postavení jednotlivých sociálních skupin. Účelem tohoto krátkého příspěvku tak bylo podívat se na tuto problematiku pouze pohledem ekonomů bez preference některého ze systémů důchodového zabezpečení, neboť samotný systém považujeme za nástroj sloužící k přerozdělení stále stejného množství prostředků.

V rámci tohoto krátkého textu jsme se pokusili ilustrovat problém rostoucího nepoměru mezi generacemi produktivních a poproduktivních, což není závislé na způsobu financování systému. Opírali jsme se o jednoduchý model, který ukazuje

pouze spotřební chování osob v důchodovém věku při současné životní úrovni. Vycházíme z toho, že bez ohledu na samotný penzijní systém platí, že o osoby, které již opustily pracovní proces a jsou v důchodovém věku, se musejí postarat osoby, které jsou produktivní. Ovšem již současný demografický vývoj se vyznačuje nepoměrem mezi těmito dvěma skupinami osob, který se bude nadále prohlubovat, což znamená zvyšující se disproporce mezi vyplácenými starobními důchody a přijatými příspěvky na důchodové pojištění. Demografické prognózy předpovídají, že v roce 2050 by měla být každá třetí osoba v České republice starší 65 let. Toto výrazné stárnutí populace vyvolává potřebu důchodové reformy.

Adekvátní stanovení věku odchodu do důchodu je naprosto klíčovým parametrem udržitelnosti jakéhokoli důchodového systému. Nezáleží na systému, zdali je založen na průběžném nebo fondovém financování. Nezáleží ani na tom, v jakém věku konkrétní člověk odejde do penze. Záleží však na průměrném věku odchodu do důchodu. Zvyšování důchodového věku je jedním ze základních bodů, okolo kterých se točí diskuse o udržitelnosti důchodového systému. Dosavadní důchodová reforma již počítá se zvyšováním důchodového věku, aktuální plán počítá s věkem 68 let v roce 2050. Domníváme se, že tento věk problém stárnutí populace sice zmírňuje, nicméně nedostatečně. Pokud se nezmění současné podmínky (porodnost a migrace), za průměrný důchodový věk, který zabezpečí udržitelný poměr mezi důchodci a pracujícími, považujeme alespoň 72 let. Adekvátní stanovení věku odchodu do důchodu každého jedince tak lze konstruovat různě, možnou variantou jsou i specifické hranice v závislosti na počtu dětí, profesi apod. Jde nakonec jen o to, aby poměr mezi vyplácenými starobními důchody a přijatými příspěvky na důchodové pojištění byl dlouhodobě makroekonomicky udržitelný.

Literatura

- BANKS, J., BLUNDELL, R., DISNEY, R., EMMERSON, C. *Retirement, Pensions and the Adequacy of Savings: A Guide to the Debate* [online]. London : IFS, 2002. <http://discovery.ucl.ac.uk/14155/1/14155.pdf>.
- ČSÚ. *Demografie – pramenná díla* [online]. Praha : Český statistický úřad, 1993–2008. www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/casova_rada_demografie.
- ČSÚ. *Retrospektivní údaje statistiky rodinných účtů za období 1989 až 2003* [online]. Praha : Český statistický úřad, 2005. www.czso.cz/csu/2005edicniplan.nsf/p/3011-05.
- ČSÚ. *Příjmy, vydání a spotřeba domácností statistiky rodinných účtů za rok 2005, I. díl – sociální skupiny, příjmová pásma* [online]. Praha : Český statistický úřad, 2006. www.czso.cz/csu/2006edicniplan.nsf/publ/3001-06-za_rok_2005,_i_dil__socialni_skupiny_prijmova_pasma.
- ČSÚ. 2009a. *Projekce obyvatelstva České republiky do roku 2065* [online]. Praha : Český statistický úřad, 2009. www.czso.cz/csu/2009edicniplan.nsf/p/4020-09.
- ČSÚ. 2009b. *Vývoj cen, příjmů a spotřebních vydání domácností v letech 2000 až 2008* [online]. Praha : Český statistický úřad 2009. www.czso.cz/csu/2009edicniplan.nsf/p/1155-09.
- ČSÚ. 2011a. *Indexy spotřebitelských cen (životních nákladů) – podrobné členění 2011* [online]. Praha : Český statistický úřad, 2011. <http://czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/p/7103-11>.
- ČSÚ. 2011b. *Příjmy a životní podmínky domácností 2010* [online]. Praha : Český statistický úřad, 2011. www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/p/3012-11.
- ČSÚ. 2011c. *Vydání a spotřeba domácností statistiky rodinných účtů za rok 2010* [online]. Praha : Český statistický úřad, 2011. www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/p/3001-11.

- ČSÚ. 2011d. *Zaměstnanost a nezaměstnanost v ČR podle výsledků výběrového šetření pracovních sil – roční průměry 2009* [online]. Praha : Český statistický úřad, 2010. www.czso.cz/csu/2010edici-niplan.nsf/p/3115-10.
- FIALA, T.; LANGHAMROVOVÁ, J. Ekonomické důsledky stárnutí populace České republiky. In *Reprodukce lidského kapitálu*. Praha : VŠE, 2010. 8 s. ISBN 978-80-245-1697-4.
- FISCHER, JAN; FISCHER, JAKUB. Měříme správně hrubý domácí produkt? *Statistika*. 2005, roč. 42, č. 3. s. 177–187. ISSN 0322-788X.
- JÍLEK, J. a kol. *Nástin sociálněhospodářské statistiky*. Praha : VŠE, 2001. ISBN 80-245-0214-3.
- MASON, A.; LEE, R.; TUNG, A.; LAI, M.; MILLER, T. *Population aging and intergenerational transfers: Introduction age into national accounts* [online]. Cambridge : National Bureau Of Economic Research, 2006. www.nber.org/papers/w12770.pdf?new_window=1.
- MPSV. *Důchodový věk se postupně zvyšuje už nyní* [online]. Praha : Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2005. www.mpsv.cz/files/clanky/1816/140905.pdf.
- MPSV. *Důchodová reforma* [online]. Praha : Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2011. <http://socialni-poradce.mpsv.cz/cs/164>.
- RUTAROVÁ, R.; SLAVÍK, M. Příspěvek do diskuse o reformě penzijního systému. *Politická ekonomie*. 2005, roč. 53, č. 3, s. 349–368. ISSN 0032-3233.
- SCHWERDT, G. Why Does Consumption Fall at Retirement? Evidence From Germany [online]. *Economics Letters*. 2005. 89 s. <http://www.aiecon.org/advanced/suggestedreadings/PDF/sug367.pdf>.

THE DEVELOPMENT OF THE STANDARD OF LIVING OF CZECH PENSIONERS

Abstract: The development of the standard of living of pensioners is an important issue that is very rarely analysed. The paper focuses on the development of households' consumption for both economically active and economically inactive households. Besides the impacts on individuals' consumption, it is the most important expenditure component of gross domestic product. The change in households' consumption is also caused by population aging. It means that the proportion of people in the retirement age and pensioners' households increases. Actually, this causes that the number of people needed to provide for retired people is decreasing. The paper deals with the analysis of future living conditions of pensioners, i.e., people, who are still part of the productive population nowadays. This text also deals with present and future consumption by different types of households based on a projection of the population in the retirement age. Finally, estimates of the structure of their consumer spending and comparison with the current spending are presented.

Keywords: population aging, projection, households' consumption, economic activity, living standard

JEL Classification: E21, J11, J26